

39

391.99 092 2
2-96

13 APR 2011

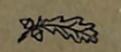
ԱՐՏԱՏՊՈՒԹԻՒՆ Ի ԳՐՈՑ

Յ Ո Ւ Ղ Ա Ր Չ Ա Ն

ԳՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԱԾՈՅ ԱՌԹԻԻ 100ԱՄԵԱՅ ՅՈՒԵԼԻՆԻ ՀԱՍՏԱՏՄԱՆ
ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ Ի ՎԻԵՆՆԱ
(1811—1911)

ԵՆ 25ԱՄԵԱՅ ՏԱՐԵՇՐՁԱՆԻ “ՀԱՆԳԷՄ ԱՄՍՐԵԱՅ,, ՈՒՍՈՒՄՆԱԹԵՐԹԻ
(1887—1911)

ՀՐԱՏՈՐՔԿԵԱԼ Ի ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵՆԷ ՄԱՍԵԱԿՑՈՒԹԵԱՄԲ ԱՅԻԱՏԱԿՑԱՑ
“ՀԱՆԳԷՄ,, ԵՆ ՀԱՅԵՐԷՆԱԳԷՑ ԲԱՆԱՍԻՐԱՑ

ՎԻԵՆՆԱ 1911
Մ Մ Ւ Թ Ա Ր Ե Ա Ն Տ Պ Ա Ր Ա Ն

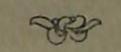
SONDERABDRUCK AUS

HUSCHARDZAN

FESTSCHRIFT AUS ANLASS DES 100JÄHRIGEN BESTANDES DER
 MECHITHARISTEN-KONGREGATION IN WIEN
(1811—1911)

UND DES FÜNFUNDZWANZIGSTEN JAHRGANGES DER
PHILOLOGISCHEN MONATSSCHRIFT „HANDES AMSORYA“
(1887—1911)

HERAUSGEGEBEN VON DER MECHITHARISTEN-KONGREGATION UNTER MITWIRKUNG
 DER MITARBEITER DER MONATSSCHRIFT UND ZAHLREICHER ARMENISTEN

WIEN 1911
MECHITHARISTEN-BUCHDRUCKEREI

91.99.092
2-96

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ “ՅՈՒՇԱՐՁԱՆ,, ԻՆ

Ահնարի մը Վիեննական Միջնադարեան Միաբանութեան հարիւրամեայ զործունէութեան վրայ:

1. Գ ա շ Է մ ք ն ա ր ն ա ն չ. Գ. ր.՝ Ազատանգեղոսի կրկնագիրը մնագիրը:
2. Ն ո ր ա յ ր ն. Բ ի ռ զ ա ն դ ա ց ի՝ Հնունդին Մալխասեան հրատարակութեանց Ազատանգեղոսի եւ Ղ. Փարսեցւոյ:
3. Weber Prof. Dr. S.: Ueber die Versuche, den Verfasser der Invektiven gegen die Armenier . . . zu bestimmen (= Մ ի մ. Վ Է ր Է ր՝ Յանուն Սահակայ Կաթողիկոսի ընդդէմ Հայոց երկու հակամտութեանց հնդիսական որոշելու փորձ մը):
4. Ե ա շ ա թ ն ա ն ց Պ ր ո Ֆ. Գ. ր.՝ Յովակիմ Եղեղէրի Թղթերից:
5. Peeters P.: La passion arménienne de S. Serge le Stratelate (= Պ Է ր Է ր Պ. Ս. Մարգի զօրավարի հայերէն վկայարանութիւնը):
6. Conybeare F. C.: The age of the old armenian version of Irenaeus (= Կ ո ն Բ Ե ր Փ. Ս. Իրենէոսի գրութեան հայերէն թարգմանութեան ժամանակը):
7. Մ ո ռ ր ա տ Փ ր.՝ Վերտասան ասացուածք Եփրեմի վասն Նիկոմիդեայ քաղաքի:
8. Meillet Prof. Dr. A.: Remarques sur les l de l'arménien classique (= Մ Է յ Է Ա. Դիտողութիւններ հայերէն չ եւ դ զերու վրայ):
9. Lüdtke Dr. W.: Zum armenischen und lateinischen Physiologus (= Լ ի լ զ Դ Է Վ. Հայերէն եւ լատիներէն Բարուխոսի վրայ):
10. Մ ա շ Ե ա ս ն ա ն Ս.՝ Մի անեղծուած նարեկի մէջ:
11. Seidel Dr. E.: Ein neues Exemplar des alten Aytark' und Allgemeines zu seinem medizinischen Abschnitte (= Ս ա յ Դ Է Ե. Հին Աղթարքի նոր օրինակ մը եւ անոր բժշկական հատուածներու վրայ ընդհանուր դիտողութիւններ):
12. Տ Է ր - Պ օ ղ ո ս ն ա ն Գ. ր.՝ Նախնի Հայոց հոգեպաշտութեան շրջանից:
13. Հ ա մ ր ա ր ն ա ն չ. Հ.՝ Հայք Արարացոց իշխանութեան տակ:
14. Tournelize Prof. Fr.: Schah Abbas I. et l'émigration forcée des Arméniens de l'Ararat (= Տ ո ռ Ն ի զ Փ ր. Շահաբաս Ա. եւ Արարատեան Հայոց բռնի գաղթականութիւնը):
15. Lehmann-Haupt Prof. Dr. C. F.: Die chaldische Keilinschrift von Kaissaran (= Լ Է Բ Վ ա ն Հ ա ո ռ Կ Է Փ. Կեսարանի իւլիական սեպագրութիւնը):
16. Մ Է ձ Է ի չ Է ա ն չ. Գ.՝ Արդի հայերէնի անցեալը, ներկան եւ ապագան:
17. Zanolli Prof. A.: Qualche osservazione sulla formazione del plurale nell' antico Armeno (Ժ ա ն Ո Ղ ի Ա. Հանի մը նկատողութիւններ հին հայերէնի յոգնակիի ձևին վրայ):
18. Գ ա ր ր ի Է յ ա ն Գ. Ս.՝ Հայերէն լեզուն գեղագիտական տեսակետով:
19. Pedersen Prof. Dr. H.: Armen. «կորիւն»:
20. Ա ժ ա ո ն ա ն չ. ր.՝ Անյոզ քաներ:
21. Marquart Prof. Dr. Jos.: Armenische Streifen. I. Historische Data zur Chronologie der Vokalgeseetze. II. Zur Liste der Provinzen von Xorasan (Մ ա ր Ղ ո ռ Ե. Վ. Հայկական զօներ. Ա. Հայերէն ժախական օրինաց ժամանակագրութեան համար պատմական տուեալներ: Բ. Խորասանի գաւառներու ցանկը):
22. Թ ո ր Գ ո մ ն ա ն Գ. Վ.՝ Ստեփանոս բժիշկ Եւրիմանեան:
23. Վ ա ր ղ ա ն չ. Ա.՝ «Իւհ», մասնիկը դասական հայերէնի մէջ:
24. Kraelitz-Greifenhorst Dr. Fr. v.: Ein Brief an den armenischen Hofkaplan Wardapet Nerses in Wien aus dem Jahre 1697 (Կ ր Է ի ց-Գ. ր ա յ Ֆ Է Ա Բ ո ր Ս Փ ր. Թուղթ մը ուղղուած առ Ներսէս վրդ. Դրան երէց Ե Վիեննա, յամէ 1697):

Հ Ա Յ Ք Ա Ր Ա Բ Ա Յ Ի Ո Յ Ի Շ Խ Ա Ն Ո Ի Թ Ե Ա Ն Տ Ա Կ

ժԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐ ՍԵՔԵՈՍԵՆ

Ի Է. ՀՄ.Ն ՀԱՄԱՐՆԱՆ

Արաբական իշխանութեան ժամանակի Հայաստանի պատմական գետինը բաւական հարթուած է զանազան պատմագէտ քննադատներէ: Կենթադրուի կան դեռ պատմական դէպքեր եւ ժամանակագրական խնդիրներ, որոնք հետզհետէ իրենց լուծման կը սպասեն: Այս նկատմամբ փոքրիկ ծառայութիւն մ'ընելու համար է, որ այս տողերը կ'արձանագրենք:

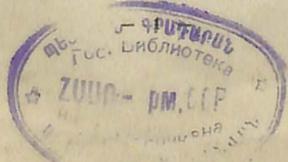
Սասանեան Պարսից իշխանութեան վերջնական կործանումէն յառաջ արդէն սկսաւ արաբական արշաւանքն ի Հայս¹: Առաջին արշաւանքի պատմութիւնը Սեբեոս չունի, այլ Ղեւոնդ: Սակայն ասիկա իբր աղբիւր առջեւն ունեցած ըլլալու է Սեբեոսը, որ արաբական այս առաջին արշաւանքին պատմութիւնն ուրիշ տեղ պատմած ըլլալու է. վասն զի տեղ մը նոյնին ակնարկութիւնը կ'ընէ, երբ կը գրէ, թէ յունական զօրքը կ'ամբաստանէր Թէոդորոս Ռշտունին իբր Մարդուցեայի (Ղեւոնդ այս անունը Մարդուցայք կը գրէ) կոտորածին պատճառ: Այս պատերազմին ժամանակը ճշդել անհնարին է. արաբ կամ յոյն մատենագիրները կը լռեն, իսկ Ղեւոնդի ժամանակագրութիւնը ինքն իրեն կը հակասի. սակայն յամենայն դէպս Դունոյ առաջին առումէն (640) երկու կամ երեք տարի յառաջ ըլլալու է:

Արաբական երկրորդ արշաւանքը յորում Դուին քաղաքն առնուեցաւ կը պատմէ Սեբեոս եւ ասկէ առնելով նաեւ Ղեւոնդ: Դունոյ առումը պատահած է ըստ Սեբեոսի Տրէ ամսոյն 20ին «—բէա»² օր մը: Dulaurier (Recherches sur la Chronologie arménienne I. 1. p. 231), Ղազարեան (Armenien unter der arabischen Herrschaft, էջ 29, Marburg 1903), Թոփչեան, Zeitschrift für armenische Philologie 1904, II, էջ 64) եւ այլք² 641 կամ 642 կը դնեն Դունոյ առումը, որ հակառակ կ'երբէ Սեբեոսի ժամանակագրութեան, վասն զի յիշեալ երկու տարիներուն Տրէ 20ը ստոյգ է որ Հոկտ. 6ին կ'իյնայ, բայց օրերը մին շաբաթ միւսը կիրակի կ'իյնան: Մինչ 640ին Տրէ ամսոյն 20ը կը համապատասխանէ Հոկտ. 6 «—բէա»² օրւան:

Այսպէսով կը ճշդուի նաեւ Նզդի մահուան եւ Ներսէս Շինողի կաթողիկոսութեան դահր բարձրանալուն թուականը (640) եւ վերջնոյս միջնորդութեամբ Թէոդորոս Ռշտունոյն պատրիարքեան պատիւ ստանալուն տարին (641):

¹ Արաբացի պատմագիրները էջ միայն ժամանակակից ըլլալով այն արժեքը չունին, զոր ունի Սեբեոս իբր ակնմատես, այլ նաեւ իրարու մէջ համաձայն չեն եւ դէպքերը կը շփոթեն:

² Weil, Geschichte der Chalifen, I, էջ 294, 639ին կը գտնուի Դունոյ առումը, որ նոյնպէս սխալ է: Միայն Ալիշան կը համաձայնի մեզի (Այրարատ, էջ 407 եւ 495):

32570-61

Կը մնայ միաբանել Սեբեոսի ՂԲ. գլխուն մէջ պատմած դէպքերուն ժամանակագրութիւնը: Սեբեոս կը պատմէ թէ Կոստանդին (Կոստաս-Կոստանդին 641—668) երկրորդ տարին (642—643) կայսեր կենաց դէմ դաւաճանութիւնը չյաջողելէն վերջը¹ Հայաստանի վրայ Թէոդորոս¹ անուն հայ զօրավար մը իշխան դրին, որուն բարեխօսութեամբ քրտորէն ազատեցաւ Վարազտիրոց Բագրատունին², իսկ Ռշտունեաց իշխանը շղթայակապ կայսեր ներկայութեան տարուելով՝ արդարանալէն վերջը հաստատուեցաւ իւր զօրավարութեան մէջ (642):

Արաբական երրորդ արշաւանքը տեղի ունեցաւ ըստ Սեբեոսի Կոստանդինի երկրորդ տարին: Այս արշաւանքի միջոցին գրաւուեցաւ ի մէջ այլոց Արծափս բերդը Հոռի ամսոյն 23ին Կիրակի օր մը: Կոստանդին թագաւորած է 641 թուականին աշնան միջոցին, ուստի Սեբեոս 642 թիւը տակաւին նոյն թագաւորին առաջին տարին կը հաշուէ, որով 643ը կայսեր երկրորդ տարին կ'իյնայ եւ Հոռի 23ը իրօք կը համապատասխանէ Օգոստոս 10 կիրակի օրուան³: Արդէն այս նկատմամբ ճիշդ է Dulaurierի հաշիւը, որուն հետեւած են եւ այլք:

Մնայուն հետեւութիւն չունեցաւ նաեւ արաբական այս արշաւանքն ալ. Հայք դարձեալ Յունաց տակ մնացին: Հայերը միանգամ ընդ միշտ արաբական ազդեցութեան զերծ պահելու համար պատեհ առիթ համարեցան Յոյնը կրօնական միութեամբ հայ եկեղեցին իրենց հետ կապել: Այս պատճառաւ կայսեր հրամանաւ գումարուեցաւ Դունոյ ժողովքը. արդիւնքը թէպէտ ճիշդ հակառակն եղաւ: Դունոյ ժողովքին գումարման տարին Սեբեոս յետոյ «վասն Հայոց կաթողիկոսին Ներսէսի» գլխուն մէջ կայսեր Դունին գալու տարիէն 4 տարի յառաջ գումարուած կը գրէ: Կայսրը Դունին եկաւ 652ին, ինչպէս պիտի տեսնենք, որով 648 թուականը կ'ըլլայ Դունոյ ժողովքին տարեթիւր:

Յաջորդ ՂԵ. գլխուն մէջ Սեբեոս կը պատմէ Պարսից պետութեան կործանումը եւ Կոստանդին թագաւորին Հայաստան արշաւանքը: Պարսից պետութիւնն ըստ ականատես եւ ականջալուր վկայ Սեբեոսի, կործանած է Յազկերտի 20դ եւ Կոստանդինի 11դ տարին: Յազկերտ թագաւորած ըլլալով 632ին եւ Կոստանդ 641ին վերջերը, 652 թիւը կ'ըլլայ Սասանեան պետութեան կործանման տարին, որով կարծենք այլ եւս տեղափոխելու պէտք չկայ 651 տարւոյն մէջ: 652ին Հայք ապստամբեցան եւ Թէոդորոս Ռշտունի դաշինք դրաւ Արաբացւոց հետ՝ հպատակելով անոնց: Այս պատճառաւ էր որ Կոստանդ կայսրը Հայաստան արշաւեց եւ Հայերը բռնի խոնարհեցուց ընդունելու Քաղկեդոնի ժողովքը 652ին: Յաջորդ տարին (653) ձմեռն հազիւ անցաւ, դարձաւ Կ.Պոլիս, վասն զի Արաբացիք Կ.Պոլսոյ կը սպառնային: 654ին Կոստանդին տասուերեքերորդ տարին մէկ կողմանէ արաբական եւ յունական նաւատորմիչները կը զարնուէին, միւս կողմանէ Հայաստանի նուաճումը գլուխ

¹ Այս Թէոդորոսը Ղազարեանէն (յ. տ. էջ 29) Ղահեւունի կ'անուանուի: Սեբեոս երկեց կը յիշէ զԹէոդորոս Ղահեւունի, զոր նոյն իսկ իբր ապստամբ կը ներկայացընէ, մինչ հոս յիշուած Թէոդորոսը հաստատուած էր կողմէ կայսեր:

² Սեբեոսի օրինակն ունի «յամին հինգերորդի թագաւորութեան իւրում» որ յայտնի սխալ է (թերեւս բ եւ է գրեթէ), վասն զի նախորդ եւ յաջորդ դէպքերը տակաւին Կոստանդինի երկրորդ տարին պատահած կը ներկայացուին:

³ Առ այս իբր օգտացող թող ծառայէ այս ալ, որ Սեբեոս Յազկերտի 10դ տարին (642) Կոստանդին առաջին տարւոյն հետ (642) կը նոյնացընէ:

Հանուեցաւ: Այս միջոցին էր որ առնուեցաւ նաեւ Դուին քաղաքը (աշուն 654)¹: Յաջորդ տարւոյ ձմեռը (655) Յունաց Մաւրիանոս զորավարը Դունոյ բերդն աւերեց եւ անկէ դիմեց Նախճաւան, ուր արաբական բանակէն չարաչար պարտութիւն մը կրեց²: Այս յաղթութեան վրայ Արաբացիք դիմեցին Կարին եւ առին զայն³: — Նոյն տարին արաբական բանակին հետ Ասորեստան գնաց նաեւ Թէոդորոս Ռշտունի, ուր մեռաւ (656?)⁴:

Ներսէս կաթողիկոս՝ Թէոդորոս Ռշտունոյն մահը լսելով ետ, դարձաւ իւր հայրածանաց վեցերորդ տարին 652—657:

Նոյն տարին Հայք դարձեալ ապստամբեցան Արաբացիներէն, կըսէ Սեբէոս: Ըստ մեզ այս ապստամբութիւնն եղած ըլլալու է Օթման Խալիֆային սպանման առթիւ 656ին, որով հայ պատանդները (1775 հոգի) սրէ անցընել տուող ամիրապետը կըլլայ Օթմանին յաջորդը Ալի: Այնուհետեւ կը յիշէ Սեբէոս Արաբացոց քաղաքական պատերազմը (657) եւ արիւնահեղ կռիւներէ վերջը Մուավիէի յաղթական ելքով ամէնքը հնազանդեցընելը (661), անշուշտ այս հնազանդածներուն մէջ գտանելով նաեւ Հայերը:

¹ Ատիկա Դունոյ երկրորդ գրաւումն էր Արաբացիներէն:
² Արաբ պատմագիրները Կարնոյ առումը շատ կանուխ կը պատմեն, իսկ Դունոյ երկու գրաւումներն իրարու հետ կը շփոթեն:
³ Թէոփանէսէն որչափ կ'երեւայ, տպ. de Boor 1883, էջ 345, Մաւրիանոսի պարտութիւնը 654ին դնելու է, մինչ Muralt (Essai de Chronologie byz. էջ 299) 653 տարին իբր հետեւութիւն հանած է Թէոփանէսին վկայութենէն:
⁴ Չարմանակի կերպով Ղեւոնդ Թէոդորոս Ռշտունին տակաւին 661ին կենդանի կը դնէ:

25. Մաքսուդեան Մ. Վ.՝ Զէյթունի բարբառի ծայնական զրուծիւնը:
 26. Բաղրի ռապսուդիս Պրոֆ. Ղ.՝ Հայերէն «իմանամ»:
 27. Գազաւիս Յ.՝ Հայերէնէ փոխառեալ բառեր թրքերէնի մէջ:
 28. Jensen Prof. Dr. P.: Hittitisch-armenisch (— Եւսեան Պ.՝ Հիտիտերէն-հայերէն):
 29. Ակիւնեան Հ. Ն.՝ Յովնանէս Կաթողիկոս Օմնեցոյ նորագիւտ զրուածք մը Բանին մարմատրութեան վրայ:
 30. Strzygowski Prof. Dr. J.: Ein zweites Etschmiadsin-Evangelium (— Ստրիզովսկի Յ.՝ Երկրորդ Էշմիածնի աւետարան մը):
 31. Բաւսմալեան Կ. Յ.՝ Չարբրիս սարկաւազի «Կենդան»:
 32. Bittner Prof. Dr. M.: Einige Kuriosa aus dem armenischen Dialekte der Walachei und der Moldau (— Մ. Բիտնէր Մ.՝ Հունգարացիացոց եւ Լեհաստանի բարբառէն «ետարբրիսկան գծեր»):
 33. Կիւրեան Կ. Յ.՝ Գիտողութիւն մը հին Հայերէն թարգմանութեանց մասին:
 34. Փեռնիսթեան Հ. Պ.՝ Մարկոսի Աւետարանի Ժ. 9-20 համարները Հայոց քով:
 25. Սրապեան Հ. Ն.՝ Հայքի յարասուքագար:
 36. Lidén Prof. Dr. E.: Ein Beitrag zur armenischen Lautgeschichte (— Լիէն Ե.՝ Հայերէն Տնչարանութեան նպաստ մը):
 37. Աղոնց Ն.՝ Տորք աստուած հին Հայոց:
 38. Դաւիթ-Քեյ Մեյրիս Ս.՝ Հայերէնի կեղտիկ բարբառներու հետ անշուծիւնը:
 39. Karst Prof. Dr. J.: Zur ethnischen Stellung der Armenier (— Կարստ Յ.՝ Հայոց ազգագրական դիրքը):
 40. Մատիկեան Հ. Ա.՝ Սարաւնը թէ Արարատ:

66.088